

RECENSIONER

Röster från kriget

Under fortsättningskriget mellan Finland och Sovjetunionen (1941–1944) skötte fältposten om att kontakten mellan fronten och hemmafronten fungerade och paket, brev och kort strömmade mellan soldater och hemmavarande som blivit åtskilda av kriget. Eftersom hempermissioner var sällsynta blev brevskrivningen nästan enda möjligheten att hålla kontakt och utbyta information. Fältposten ansågs betydelsefull för krigföringen och försvarets högsta ledning insåg dess stora psykologiska inverkan för upprätthålla en god anda vid front och hemmafront. Korrespondensen uppmuntrades också av myndigheterna. Breven hemifrån ansågs förstärka soldaternas kampanj medan soldaternas brev hem gav lugnande besked för de hemmavarande. Trots den stora mängden brev som regelbundet skrevs under krigstiden har de inte i så stor utsträckning använts som källmaterial för forskning. Det kan delvis bero på att en del av korrespondensen förstörts eller av andra orsaker inte blivit tillgänglig för forskare i samlingarna. Från att tidigare ha koncentrerat sig på strider och strategier har forskningen om kriget och krigstiden under 2000-talet i högre grad riktat sitt intresse mot soldaternas och hemmafrontens minnen. Sonja Hagelstams avhandling ”Röster från kriget”¹ representerar på ett förtjänstfullt sätt den här inriktningen på forskning kring individuella krigserfarenheter.

Undersökningen analyserar betydelsen av korrespondensen mellan frontsoldaterna och deras familjer i en situation där kriget tvingat dem leva skilda liv under hotfulla och onormala förhållanden. Hagelstam ser breven som kulturella och sociala uttryck som får en speciell betydelse i krigets kontext. Hon strävar att visa brevens och korrespondensens olika roller och funktioner när det gäller att stå ut med krigets påfrestningar, hålla ihop känslan av gemenskap och närhet samt hur de spelar in i identitetsskapandet. Hagelstam påpekar att krigsbreven inte ger en helhetsbild av kriget, snarare betonas skrivandets kultur och berättande om vardagens händelser.

Källmaterialet består av fyra brevsamlingar i Handskrifts- och bildenheten vid Åbo Akademiens bibliotek: två brevsamlingar skrivna av gifta par och två samlingar brev mellan familjer och deras söner vid fronten under fortsättningskriget (sammanlagt ca 4000 brev). Männan som skrev hem från fronten hade olika militärgrad och tjänsteuppgifter: en överste (den enda yrkessoldaten), en löjtnant, en översergeant, en undersergeant och en me-

nig soldat av bondehärkomst. De representerade olika vapenslag och tjänstgjorde vid olika frontavsnitt. Alla var svenskspråkiga med rätt stabil ekonomisk bakgrund. Man kan anta att de utvalda soldaterna och deras familjemedlemmar hade erfarenhet av brevskrivning. Hagelstam visar ändå hur soldatens vacklande brevskrivande utvecklas till det bättre under krigets förlopp.

De utvalda brevsamlingarna är täckande, breven har skrivits ofta och regelbundet under hela fortsättningskriget med endast ett fåtal märkbara avbrott. Under Sovjets storoffensiv sommaren 1944 blev det svårt att skriva brev vid fronten och p.g.a. de våldsamma krigshandlingarna var det också svårt att ta hand om breven hemifrån. Enligt Hagelstam är det också möjligt att samlingarna har gallrats innan man donerat dem till Åbo Akademi. Hon redogör principerna för sitt urval med begränsningar och tillvägagångssätt på ett metodiskt och förtjänstfullt sätt. Som kontextuellt material har hon använt matriklar och de brevskrivande männens stamkort samt även intervjuat deras närstående och i en familj också de bröder som själva varit vid fronten. De intervjuade har läst och kommenterat Hagelstams tidigare artiklar och den nu granskade doktorsavhandlingen i manuskript. Kontakten till de intervjuade har fungerat som ett forskningsetiskt balanserande element. Hagelstam utreder och motiverar med skäl forskningens etiska frågor, bl.a. varför hon valt att använda brevskrivarnas riktiga namn. Utan att glömma saklig källkritik har forskaren kunnat handskas med brevens personliga och privata natur på ett sätt som tar hänsyn till brevskrivarna.

Som undersökningens teoretiska och analytiska referenspunkt fungerar semiotikern Mihail Bahtins tankar om dialog och dialogism, att förutom all muntlig och skriftlig kommunikation fungerar allt mänskligt liv som dialog och får sin betydelse i social samvaro. En annan utgångspunkt för Hagelstams brevanalys är den tankemodell som filosoferna Gilles Deleuze och Felix Guattari fört fram med begreppen sammansättningar (assemblage) och rhizomer, som i kombination med Bahtins dialogism väl lämpar sig för att beskriva betydelsefält, kopplingar och möten mellan fronten och hemmafronten.

Hagelstams undersökning är i forskningen kring korrespondens den enda som till dags dato studerat kriget och upplevelsorna i ett helhetsperspektiv där fronten och

¹ Sonja Hagelstam 2014. *Röster från kriget. En etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944*. Åbo: Åbo Akademi förlag, Åbo Akademi University Press. 389 s., ill., doktorsavhandling.

hemmafrontens röster låter sig höras i en dialogisk närläsning av breven. Som ett resultat av forskarens intensiva och systematiska läsning öppnar sig materialet för läsaren som en mångfasetterad bild av soldaternas och deras familjemedlemmars personliga vardagliga kunskaper och erfarenheter. Hagelstam för en dialogisk konversation mellan brevens mottagare, brevskrivaren och sig själv som analyserande läsare. Det här kräver en lyhördhet och en kreativ förmåga att förstå de mångskiftande rösterna i materialet. Frontsoldaterna berättar inte speciellt mycket om krigföringen, krigets råheter eller sin egen dödsfruktan och sådant skulle knappast heller ha gått igenom censuren. Olikskheterna i deras brev beror främst på olika bakgrund och olika uppgifter vid fronten. Bland skribenterna är det översten och löjtnanten som främst verkar anpassa sig till krigets verklighet, medan översergeanten och den meniga soldaten också beskriver sin frustration och krigströtthet när kriget drar ut på tiden.

Man försökte i allmänhet att inte oroa den andra parten i breven. Man uppehöll sig gärna vid vardagliga göromål som båda parter var förtrogna med. På så sätt förstärktes

gemenskapen och det geografiska avståndet upplevdes kortare. Speciellt under ställningskriget fördes bekanta drag ur det civila livet in i frontförhållandena, man hade små odlingar, trädgårdstäppor och försökte bygga ett "hem" vid fronten. Det var ett annat sätt att minska det tids- och rumsmässiga avståndet till hemmet och dess vardag.

Undersökningens teoretiska bakgrund, begreppsapparat, analys och tolkning följs alla åt genom avhandlingen. Författaren behärskar sitt omfångsrika material och undersökningen bildar en mångsidig och kunskapsmässigt rik helhet. Avhandlingen innehåller ett generöst urval citat ur breven, vilket ger läsaren möjlighet att följa med hur forskaren läser, analyserar och slutligen gör sina tolkningar. Förutom den metodologiska betydelsen har citaten också en forskningsetisk betydelse. Forskaren framstår inte som en allvetande röst, utan låter de som själva var med i kriget få sina röster hörda.

Pirjo Korkiakangas